

De berechting van ernstig psychisch gestoorde verdachten

Hun recht en hun conditie om terecht te staan

Frans Koenraadt

Eind december 2004 heeft een 21-jarige patiënt Romain in een psychiatrisch ziekenhuis in het Franse Pau twee verpleegkundigen omgebracht. Kort nadien probeerde hij een politieagent te doden. Begin 2005 werd hij gearresteerd. Hij werd onderzocht, negen psychiaters gaven hun bevindingen over hem en zijn ernstig psychische ziekte weer; acht van hen stelden bij hem de diagnose paranoïde schizofrenie. Hij werd ontoerekeningsvatbaar geacht en men vond dat hij niet terecht kon staan.¹ Romain is nimmer berecht voor de daden die hij zou hebben gepleegd. De zaak leidde tot een heftige maatschappelijke discussie. President Sarkozy betoogde dat de slachtoffers en nabestaanden recht op een strafproces hebben en verzocht om berechting. Nabestaanden vroegen opnieuw, zij het tevergeefs, om berechting.

Afgelopen jaren verrichtten Peter Bal en ik vergelijkend onderzoek naar de positie van psychisch gestoorde gedetineerden.² Daarin besteedden we vooral aandacht aan de strafprocesrechtelijke positie van deze gedetineerden en aan de voor hen beschikbare voorzieningen. In 2004 brachten we een monografie uit over het in Nederland relatief spaarzaam gebruikte recht van verdachten om terecht te staan.³ Die studie vloeide voort uit genoemd, eerder rechtsvergelijkend onderzoek en was ontstaan na uitvoerige discussies die we voerden over de psychisch gestoorde gedetineerde in het straf(proces)recht, de forensische psychiatrie en psychologie en de criminologie. We hadden plannen voor een actualisering en nadere internationale vergelijking van dit strafprocesrechtelijk leerstuk. Zo maakte bovenstaande tragische zaak uit het Franse strafrecht ons nieuwsgierig naar de Franse situatie. Van de gezamenlijke realisering van dat plan is het helaas niet meer gekomen.

Naast thans onder andere het gemis van onze multidisciplinaire discussies, klinken Peters gepassioneerde, relativering, speelsheid en amicale getrouwheid en betrokkenheid nog sterk na.

---

1 Hof van Assisen, Pau, augustus 2008

2 Bal & Koenraadt 2000; 2004; 2007.

3 Vergelijk Szasz 1971, 1974. In strikte zin kent noch het Wetboek van Strafvordering noch artikel 6 van het EVRM dit recht, wel het recht aanwezig te zijn.

In deze bijdrage⁴ ga ik in op enkele van die rechtsvergelijkende thema's. Daartoe wordt begonnen met de Engelse ontwikkeling van de *fitness to stand trial*. Na een korte typering van deze rechtsfiguur in enkele andere Europese landen staan we stil bij de Nederlandse situatie van het vermogen en het recht om terecht te staan. Artikel 16 Sv bevat daartoe een regeling in geval een verdachte lijdt aan de in die bepaling genoemde gebrekkige ontwikkeling of stoornis van de geestvermogens.

Adversair dan wel inquisitoir?

In het Nederlandse strafprocesrecht wordt eigenlijk sporadisch gebruik gemaakt van het artikel 16 Sv. Dat er in Nederland, in tegenstelling tot het strafrecht in het Angelsaksische *common law system*, zo weinig gebruik gemaakt wordt van de *fitness to stand trial*, tekent vooral ook het verschil in rechtscultuur. Dit leerstuk uit het strafprocesrecht weerspiegelt een duidelijk contrast tussen de beide systemen.⁵ Waar in het vooral Angelsaksische, adversaire *common law system* de partijen, al dan niet elk met inschakeling van eigen deskundigen, in een strijd in het strafproces aan elkaar gewaagd zijn ten overstaan van een rechter als scheidsrechter, is in het inquisitoire Europees continentale strafproces de onafhankelijke rechter een veel actiever deelnemer die op zoek is naar de waarheid. In het adversaire systeem is de procesbekwaamheid van de procesdeelnemers cruciaal in een sterk op tegenspraak ingericht proces, waarin alerte en actieve deelname vereist is.⁶ In het Nederlandse systeem kan de advocaat de verdachte ter terechtzitting, zelfs bij diens afwezigheid representeren mits hij daartoe bepaaldelijk gevolmachtigd is.⁷ Hoewel het Nederlandse strafproces allengs meer op tegenspraak ingesteld geraakt is, behoudt het qua rol- en functieverdeling van de participanten toch de essentieel inquisitoire kenmerken.⁸

Juist het contrast tussen beide rechtssystemen maakt het verschil in noodzaak van toepassing van de schorsing van de berechting zichtbaar. Dat komt ook naar voren in het verschil in frequentie waarmee een beroep op de *fitness to stand trial* wordt gedaan. In het Nederlandse strafproces gaat het om hooguit een enkele zaak per jaar, terwijl het in strafrechtssystemen van het *common law system* op grote schaal wordt toegepast. Dat heeft direct gevolgen voor bijvoorbeeld mogelijkheden van empirisch onderzoek naar diagnostiek, inschatting en weging van het vermogen terecht te staan. In de Angelsaksische forensische psychologie zijn daarvoor psychometrische hulpmiddelen in gebruik.⁹ In het

---

4 De auteur dankt François Kristen voor zijn commentaar bij een eerdere versie van deze bijdrage en Lydia Dalhuijsen voor haar ondersteuning bij de voorbereiding van deze tekst.

5 Daarom is die rechtsvergelijking extra illustratief bij dit leerstuk, voor Nederland vergeleken met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zie Bal & Koenraadt, en voor Nederland vergeleken met Canada zie Moncada Castillo e.a. 2010.

6 Van Koppen & Penrod 2003.

7 Ex artikel 279 Sv.

8 Zie Brants in deze bundel op p. 179-193.

9 Zie bijvoorbeeld Rogers e.a. 2008.

Nederlandse strafproces valt vooralsnog van een dergelijk instrumentarium niets te verwachten omdat zo schaars een beroep op de fitness to stand trial wordt gedaan.

Enkele ontwikkelingen in het Engelse recht inzake het recht om terecht te staan

In het Engelse strafprocesrecht heeft men een ruime, goed gedocumenteerde ervaring opgedaan met het leerstuk van de fitness to stand trial. Het betreft eigenlijk een regeling die uitstelt dan wel voorkomt dat een verdachte die lijdende is aan een ernstige psychische stoornis terechtstaat.¹⁰ Walker betoogt anno 1968 zelfs dat het leerstuk in Engeland meer delinquenten van een gevangenisstraf afhoudt dan het *insanity*-verweer.

Historisch en internationaal gezien zijn er altijd enkele bijzondere categorieën gedetineerden geweest die extra barrières opwerpen wanneer hun gedrag interventie door de strafrechter vereist. Degenen die het strafrecht voor problemen stellen, zijn doofstomme en psychisch gestoorde gedetineerden. Voor doofstomme verdachten werd in het Engelse strafrecht – ten tijde van Henri I – al eerder een uitzondering gemaakt dan voor psychisch gestoorde. Met psychisch gestoorde gedetineerden bleek over het algemeen, na verloop van tijd, de communicatie wel mogelijk. Die communicatie was met doofstomme verdachten duurzaam vrijwel uitgesloten.

Pas tegen het midden van de achttiende eeuw werd met de ernstig gestoorde verdachte rekening gehouden in de zin dat hij niet terecht zou kunnen staan.¹¹ Sindsdien vond immers vaker de strafzaak tegen een krankzinnige geen doorgang, waarbij het onduidelijk bleef of er sprake was van vrijspraak of verontschuldiging, waardoor de strafzaak als zodanig ophield. Tabel 1 toont in ernstige zaken, namelijk die van moord tussen 1834 en 1964, een allengs groeiend beroep op de *fitness to plead*. Het beroep op het insanity verweer en het beroep op de geschiktheid om terecht te staan, vullen elkaar aan. Zij vervullen in die zin een complementaire rol in de berechting van psychisch gestoorde gedetineerden,¹² des te meer van belang als de rechtbank moet oordelen wanneer ernstige delicten zijn gepleegd.

---

10 Walker 1968, p. 219.

11 Walker 1968, p. 222 noemt het jaar 1756 als het eerste waarin voor de Londonse Old Bailey sprake was van een zaak waarin een verdachte, gezien zijn verregaande krankzinnigheid, niet terecht kon staan. De jury vond de verdachte ernstig gestoord. Van een strafproces is het kennelijk niet meer gekomen, zo oordeelt Walker.

12 Walker 1968, p. 85.

Tabel 1 Daders van moord, unfit to stand trial verklaard in Engeland¹³

Periode	A aantal personen aangeklaagd ge- middeld per jaar	B unfit to stand trial	C ontslagen van rechts- vervol- ging	D verminderd toereke- ningsvat- baar	E B+C+D (% van A)	bijzondere gebeurtenissen
1834-1843	65,3	2%	7,5%		9,5%	
1844-1853	72,6	4,7%	7,5%		12,2%	McNaughten case
1854-1863	68,0	5,7%	10,1%		15,8%	
1864-1873	63,7	5,8%	9,6%		15,4%	Capital punishment commission
1874-1883	63,6	8,8%	10,4%		19,2%	
1884-1893	68,4	11,4%	11,0%		22,4%	New form of special verdict
1894-1907	62,6	8,2%	22,6%		30,6%	
1908-1913	70,7	7,8%	26,4%		34,2%	Court of criminal appeal created
1914-1918	52,2	15,1%	26,0%		41,1%	Eerste Wereld- oorlog
1919-1922	74,0	10,5%	20,6%		31,1%	
1923-1930	54,8	14,2%	28,1%		42,3%	Infanticide Act
1931-1938	58,5	16,2%	31,2%		47,4%	Commons Committee on Capital Punish- ment
1939-1945						Tweede Wereldoorlog
1946-1956	72,4	21,2%	22,5%		43,7%	
1957-1964	103,9	11,1%	6,3%	28,5%		Homicide Act

13 Walker 1968, tabel 3, p. 86-87.

De zaak die geldt als een bijzonder invloedrijke in het common law system in zaken van psychische gestoorde is die van McNaughten. De gehele natie was verbijsterd. De aandacht was voorgoed op de psychisch gestoorde gevestigd. Wat was er gebeurd? De Schot Daniel McNaughten had in 1843 bij een poging de eerste minister te doden diens secretaris dodelijk getroffen. Negen medici kwamen unaniem tot de conclusie dat de dader geestesziek was. Hij verkeerde in de waan dat de Tories (de regerende partij) hem vervolgden en wilden doden. Hij werd ontslagen van rechtsvervolging en bleef de rest van zijn leven in Royal Bethlem Hospital. Deze beslissing lag weliswaar in de lijn van de toenmalige ontwikkelingen, maar de zaak leidde tot debatten in het Hogerhuis. Ook koningin Victoria was verontwaardigd over de rechterlijke uitspraak. De vraag was of iemand die gedreven door zijn wanen handelde, toch niet schuldig was als hij wist dat hij in strijd met de wet handelde. Een commissie van vooraanstaande juristen formuleerde als antwoord op deze vraag een stelling, die als de 'McNaughten Rule' bekend is gebleven: de verdachte geldt als geestelijk gezond tenzij het tegendeel wordt bewezen. Daartoe moet worden aangetoond dat hij ten gevolge van een geestesziekte de aard en de strekking van de daad die hij beging niet beseftte of, indien hij ze beseftte, dat hij niet wist dat wat hij deed verkeerd was. Deze regel, ook wel genoemd de *right-wrong* test, is in veel landen die zich baseren op het Angelsaksische common law-stelsel tot op heden geldig.

Dat het overigens niet alleen om ernstige maar ook geringere delicten ging, toonde de zaak van Susannah Miller die in 1794 wegens diefstal van een petticoat verdacht was, krankzinnig werd bevonden en als gevolg daarvan tijdelijk niet terecht kon staan.¹⁴ Enige tijd later stond ze wel terecht, maar volgde toch een speciaal vonnis, rekening houdend met haar krankzinnigheid.

De sleutel tot een beroep op het strafprocesrechtelijk leerstuk van de fitness to stand trial, zo betoogt Walker, lag in handen van de gevangenisarts. Dat is ook zichtbaar in het kwantitatief patroon van tabel 2. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond een duidelijke toename van een beroep op de *unfitness*. In die periode kwam meer aandacht voor psychisch gestoorde gedetineerden, getuige bijvoorbeeld de oprichting van Broadmoor in 1863. De Prison Act uit 1865 maakte aan de benarde situatie van gedetineerden in lokale en particuliere gevangenissen grotendeels een einde, zeker toen in 1877 deze instellingen, voor zover ze nog bestonden, genationaliseerd werden, maar waardoor een reguliere medisch inspectie belast werd met het toezicht op deze instellingen.¹⁵ Al met al signalen dat er meer aandacht, meer gevoeligheid ontstond voor het lot en de conditie van psychisch gestoorde gedetineerden, met vanaf 1930 een duidelijk afname van het aandeel *unfitness to stand trial*.

---

14 Zie haar verhoor in Walker 1968, Appendix E, p. 272-274.

15 Walker 1968, p. 226.

Tabel 2 Verdachten die niet in staat waren terecht te staan of niet konden worden veroordeeld tussen 1838-1965, als gemiddelden per 100.000 personen die terechtstonden (berechting van moord uitgesloten)¹⁶

periode	gemiddelde index	bijzondere gebeurtenissen
1834-1836	31,3	
		Pritchard's zaak (1836). Raadsman toegestaan zich tot de rechtbank te richten, eind 1836
1837-1840	47,0	
		Act allowing certification for untried prisoners
1841-1843	39,0	
		McNaughten's zaak
1844-1853	42,9	
1854-1865	48,9	
		Prison act, 1865
1866-1877	106	
		Prison Commission neemt de lokale gevangenissen over, 1877
1878-1884	117,4	
		Prison Standing order 138, 1885
1885-1894	163,1	
		Gladstone Committee on Prisons reports, 1895
1895-1900	162,8	
		Prison Standing order 302, 1900
1901-1907	213,3	
		Court of Criminal Appeal created, 1907
1908-1913	179,1	
		Mental Deficiency Act, 1913
1914-1918	252,6	
		einde Eerste Wereldoorlog, 1918
1819-1924	236,3	
		Atkin Committee Reports, 1922
1925-1929	230,6	
		Commons Committee on Capital Punishment, 1930
1930-1938	164,7	
1939-1945		Geen cijfers beschikbaar als gevolg van de Tweede Wereldoorlog
1946-1953	162,4	
		Royal Commission on Capital Punishment reports, 1953
1954-1956	187,3	
		Homicide Act, 1957
1957-1960	141,3	
		Mental Health Act in werking getreden, eind 1960
1961-1965	94,0	

¹⁶ Walker 1968, tabel 7, p. 227, gebaseerd op de Judicial and Criminal Statistics of England and Wales, 1834-1965.

De Criminal Procedure (Insanity) Act uit 1964 bepaalt dat 'the accused is unfit to plead if he is under a disability which would constitute a bar to his being tried'. De wet van 1964 is vervangen door de Criminal Procedure (Insanity and Unfitness to Plead) Act uit 1991. De jury oordeelt over de vraag naar de competentie om terecht te staan. Dit geschiedt doorgaans op grond van rapportages na psychiatrisch en psychologisch onderzoek op basis van gesprekken, onderzoek naar de psychische conditie in engere zin en testpsychologisch onderzoek.¹⁷

Het is wettelijk bepaald dat ten minste twee artsen een geschreven of mondelinge verklaring afleggen omtrent de bekwaamheid van de verdachte om terecht te staan.¹⁸

De criteria voor de 'fitness' bepaling in het Verenigd Koninkrijk zijn volgens Briscoe:¹⁹

- a. being able to plead with understanding to the indictment;
- b. being able to comprehend the details of evidence;
- c. being able to follow court proceedings;
- d. knowing that a juror can be challenged;
- e. being able to instruct legal advisors.

De aanklager ('the Crown') moet de 'unfitness' bewijzen 'beyond reasonable doubt'. Als de verdediging deze kwestie opwerpt, dan moet zij 'unfitness' bewijzen 'on the balance of probabilities'.

Wanneer een gedetineerde *unfit* wordt bevonden staan de rechtbank soortgelijke mogelijkheden ter beschikking als wanneer de gedetineerde door de rechtbank schuldig wordt geacht. De persoon die unfit wordt verklaard, kan terugkeren bij de rechtbank voor berechting, wanneer hij als gevolg van behandeling hersteld is, hoewel er geen verplichting bestaat hem voor berechting te doen terugkeren.

Het recht om terecht te staan in enkele andere Europese landen

In Europa is het recht om terecht te staan slechts in enkele landen wettelijk geregeld. In Albanië, België, Duitsland, Engeland & Wales, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Nederland, Oostenrijk, Polen, Portugal, Slovenië, Spanje en Zweden bestaat de mogelijkheid de berechting op te schorten.²⁰ Onder meer Duitsland en Turkije hebben geen geschreven wetten waarin de fitness to stand trial is geregeld, maar de praktijk daar laat zien dat het desondanks wel voor-

---

17 Toegang tot nog meer informatie bevordert het besluitvormingsproces, zo is de gedachte. Maar de vraag rijst of meer informatie over het tenlastegelegde de beantwoording van de vraag naar de competentie niet kan vertekenen en daarmee nadelig beïnvloeden (Plotnick e.a. 1998).

18 Criminal Procedure (Insanity and Unfitness to Plead) Act 1991, Chapter 25, Sectie 4 sub 6; 'A jury shall not make a determination [...] except on the written or oral evidence of two or more registered medical practitioners at least one of whom is duly approved.'

19 Briscoe e.a. 1993.

20 Salize & Dressing 2005, p. 67.

komt. Zo werd bijvoorbeeld het beroep op schorsing in de zaak tegen Demjanjuk voor de rechtbank in München niet gehonoreerd.

In die landen die wel beschikken over een wettelijke regeling komt de praktische uitvoering ervan sterk overeen: het strafproces wordt geschorst, opgeschort of beëindigd en de persoon om wie het gaat, wordt zo nodig in een behandelingskliniek ondergebracht.

Balkan-landen

In *Albanië* biedt de Criminal Procedural Code criteria voor de fitness to stand trial. Als de betrokkene niet in staat wordt bevonden om terecht te staan, wordt het strafproces geschorst en wordt hij ter behandeling overgebracht naar een psychiatrisch ziekenhuis. Hij blijft daar totdat hij hersteld is. Wanneer herstel uitblijft, kan de rechtbank gebruik maken van een medische maatregel.²¹ Gedwongen behandeling is dan mogelijk in een medische c.q. psychiatrische instelling. De rechtbank kan op elk moment haar beslissing om medische of educatieve interventies te plegen, intrekken indien de omstandigheden waaronder zij werden genomen, ophouden te bestaan. De rechter is verplicht zijn besluit binnen een jaar te heroverwegen.

In *Bulgarije* kent de fitness to stand trial drie componenten die onderzocht moeten worden: het vermogen de aard van het handelen te begrijpen, het vermogen het belang (c.q. het gevolg) van het handelen te begrijpen, het vermogen het eigen gedrag te beheersen.²²

Om in *Slovenië* terecht te kunnen staan, moet de betrokkene schuldig en niet krankzinnig of gestoord zijn.²³ Indien de persoon niet in staat is terecht te staan, wordt hij met een rechterlijke machtiging overgebracht naar een psychiatrisch ziekenhuis.

In *Turkije* is het recht om terecht te staan niet op enigerlei wijze bij wet geregeld. In de praktijk echter, is het vereist dat psychisch gestoorde gedetineerden zich juridisch laten vertegenwoordigen. Zij die zich geen advocaat kunnen veroorloven, krijgen een pro Deo toegewezen. Van degene die zich juridisch laat vertegenwoordigen wordt niet geëist dat hij ter terechtzitting aanwezig is.

Frankrijk

In Frankrijk bestaat een – in de jurisprudentie ontwikkelde – mogelijkheid van schorsing der vervolging als de verdachte na het plegen van een strafbaar feit ‘krankzinnig’ is geworden, waarbij gedacht wordt aan ‘l’état d’inconscience’ of ‘aliénation mentale’ waardoor de verdachte zijn recht van verdediging niet meer kan uitoefenen. Het concept van het onvermogen terecht te staan, is in het

---

21 Artikel 46 Procedural Code.

22 Tătaru e.a. 2010.

23 Artikel 15 of the Criminal Code.

Franse strafrecht niet nader gedefinieerd.²⁴ Het gebeurt dat verdachten die duidelijke verschijnselen vertonen van ernstige psychische stoornissen toch terechtstaan en veroordeeld worden. Soms wordt de berechting geschorst na een onderzoek daartoe in opdracht van de rechtbank.

De vervolging kan niet worden ingetrokken, zelfs niet wanneer de ernstige mentale conditie van de betrokkene jarenlang voortduurt.²⁵

Duitsland

In Duitsland bestaan geen wettelijke criteria voor het vermogen om terecht te staan.²⁶ In de praktijk moet dit bij de verdachte psychiatrisch worden onderzocht en neergelegd in een professionele expertise. Die psychiatrische rapporten worden in de praktijk zelden uitgebracht.²⁷ Het bestaan van een (ernstige) psychische stoornis betekent immers niet noodzakelijkerwijs dat verdachte niet terecht zou kunnen staan. Als een verdachte wordt beschouwd als iemand die niet terecht kan staan, kan een regulier strafproces niet worden uitgevoerd.²⁸ Wanneer het slechts gaat om een tijdelijk onvermogen om terecht te staan dan wordt het strafproces eenvoudigweg opgeschort.²⁹ Het strafproces kan doorgang vinden buiten aanwezigheid van de gedetineerde³⁰ wanneer deze niet in staat wordt bevonden ter terechtzitting te verschijnen. De gedetineerde kan worden ondergebracht in een psychiatrisch ziekenhuis.³¹ Een deskundige, namelijk een psychiater, zal het strafproces bijwonen. De verdachte zal voorafgaand aan de zitting door de rechter worden ondervraagd; hij wordt daarin vergezeld door een psychiater.

De belangen van de verdachte worden behartigd door een advocaat die aan de gedetineerde wordt toegewezen en die door de staat wordt betaald.³²

Scandinavië

Als er in *Noorwegen* reden is om te aan te nemen dat de verdachte in een geestesgesteldheid verkeert, zoals bedoeld in artikel 44 eerste lid, van het Noorse Wetboek van Strafrecht, en hij het vermogen mist te begrijpen waar de strafzaak tegen hem over gaat, of als een dagvaarding een schadelijk effect op hem zou hebben, dan kan van de dagvaarding aan hem om de rechtszaak bij te wonen worden afgezien.³³ In dit geval zal alleen de raadsman zijn rechten als partij in de zaak uitoefenen tijdens behandeling van de zaak ter terechtzitting.

---

24 Lamothe & Meunier, in: Salize & Dressing 2005, p. 216.

25 Bénézech e.a. 2009.

26 Verhandlungsunfähigkeit.

27 Nedopil 2007, p. 40.

28 Best & Dölling, in: Kröber e.a. 2007, p. 258.

29 Rössner, in: Kröber e.a. 2007, p. 395.

30 Artikel 415 Strafprozessordnung.

31 Best & Dölling, in: Kröber e.a. 2007, p. 267.

32 Artikel 140 (1) No. 7 Code of Criminal Procedure.

33 Artikel 84 Code of Criminal Procedure.

Als er reden is om aan te nemen dat de beperking – dat is het onvermogen van de persoon om terecht te staan, van voorbijgaande aard is, dan kan de aanklacht tijdelijk worden opgeschort. Anders wordt de vervolging wordt gestaakt.³⁴ Het strafproces kan worden hervat, als de conditie van de betrokkene verbetert en hij of zij in staat is om terecht te staan. Niettemin kan ook de openbare aanklager beslissen om de zaak niet voort te zetten.

In *Zweden* zijn geen criteria gegeven om te onderzoeken of een verdachte in staat is terecht te staan. Maar als de persoon daartoe niet in staat is als gevolg van een slechte psychische conditie dan zal de berechting worden uitgesteld.

Polen

In Polen behoort het tot de beslissingsbevoegdheid van de psychiater om uit te maken of een persoon in staat is terecht te staan. Als de verdachte daartoe niet in staat is, wordt het strafproces opgeschort.³⁵ Als de verdachte minderjarig, doof, stom of blind is dan wel als er gegronde twijfel bestaat aan de psychische conditie van de verdachte tijdens het strafproces, dan is een advocaat vereist. Wanneer in de loop van het strafproces de psychiater verklaart dat de psychische conditie van de verdachte ten tijde van het plegen van het tenlastegelegde en ten tijde van de berechting geen belemmering vormt, dan is de verdere deelname van de advocaat aan het strafproces niet vereist. De president van de rechtbank kan de benoeming van de advocaat intrekken.³⁶

De diversiteit aan regelingen die er thans inzake het recht om terecht te staan, bestaat in de verschillende Europese landen – zeker na de uitbreiding van de Europese Unie –, toont de noodzaak tot een nadere harmonisering van het Europees strafrecht.

Het recht en het vermogen terecht te staan in Nederland

Indien de verdachte niet in staat wordt geacht terecht te staan wegens een geestelijke stoornis,³⁷ wordt de strafrechtelijke vervolging geschorst zodat hij kan worden opgenomen en behandeld in een psychiatrisch ziekenhuis totdat hij wordt beschouwd als voldoende hersteld.³⁸ Het moet gaan om een zodanige stoornis dat betrokkene niet in staat is de strekking van de tegen hem ingestelde vervolging te begrijpen. De rechter moet schorsing van de vervolging gelasten in geval van een dergelijke stoornis. De wet verplicht hem daartoe ambtshalve over te gaan. De schorsing kan duren voor onbepaalde tijd. Voor de toepassing van artikel 16 Sv is de vraag gerezen op welk moment de stoornis moet bestaan:

---

34 Artikel 251 Code of Criminal Procedure.

35 Artikel 22 par.1 Criminal Code.

36 Kruzinsky, in Cape e.a. 2007, p. 197.

37 Gebrekkige ontwikkeling dan wel ziekelijke stoornis der geestvermogens, aldus artikel 16 Sv.

38 Artikel 16 Sv.

moet artikel 16 Sv alleen worden toegepast in die gevallen dat de stoornis in-treedt na het delict of kan de bepaling ook worden toegepast in die gevallen dat de stoornis reeds bestond ten tijde van het delict?

‘In Nederland wordt aangenomen dat de schorsing van de vervolging op basis van art. 16 Sv slechts kan plaatsvinden als de belemmerende psychische stoornis zich pas na het plegen van het ten laste gelegde feit heeft ontwikkeld.’³⁹

Afgelopen jaren is een voorzichtige kentering te signaleren. In de wettelijke omschrijving vóór 1986 gold dat de stoornis na het begaan van het tenlastegelegde moet zijn ontstaan. Met de nieuwe formulering van de wet is die tijdsmerking komen te vervallen. Naast het bestaan van artikel 509 Sv is de relevantie van artikel 16 Sv juist gelegen in de schorsing van die zaken waarin de stoornis na het tenlastegelegde is ontstaan.

De Amsterdamse rechtbank gaat er in 2010 vanuit dat ‘de eis dat de omstandigheid zich na het begaan van het feit moet hebben voorgedaan, is komen te vervallen.’⁴⁰ Dit correspondeert met de toevoeging van de term “gebrekkige ontwikkeling”, nu situaties waarin gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens pas is ontstaan na het plegen van het feit, niet goed denkbaar zijn.’ Uiteindelijk is de rechtbank van oordeel dat voor de toepasbaarheid van artikel 16 Sv het niet van belang is op welk moment de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van verdachte is ontstaan.

In hoger beroep stelt het Hof Amsterdam⁴¹ onder meer het volgende:

‘Anders dan de rechtbank gaat het hof ervan uit dat art. 16 Sv in principe ziet op de situatie dat de psychische stoornis is ingetreden na het strafbare feit. Indien deze stoornis reeds bestond ten tijde van het plegen van het strafbare feit, dan voorzien de artikelen 509a Sv en verder in voldoende waarborgen om de verdachte een eerlijk proces te garanderen, terwijl de artikelen 37 Sr en verdere een regeling geven voor mogelijke gevolgen voor de toerekenbaarheid.

Weliswaar was in het wetsartikel betreffende een mogelijke schorsing van de vervolging (thans art. 16 Sv) tot het jaar 1986 uitdrukkelijk het bestanddeel “na het begaan van het strafbare feit” opgenomen en is dit bestanddeel bij de laatste wijziging van art. 16 Sv niet gehandhaafd, maar deze wetswijziging impliceerde geen verandering van inzicht over de gevolgen die aan het tijdstip van het ontstaan van de stoornis moesten worden verbonden. In de wetssystematiek is het principe gebleven dat een psychische stoornis ten tijde van het strafbare feit, indien daartoe aanleiding bestaat, een onderzoek rechtvaardigt naar de toerekeningsvatbaarheid (art. 37 Sr) en het vermogen om zijn belangen behoorlijk te behartigen (art. 509a Sv). Genoemde wetswijziging heeft wel tot gevolg dat de tijdsbepaling minder rigide is, zodat, als hierboven aangegeven, “in principe” de toepassing van art. 16 Sv (het vermogen om de strekking van de vervolging te begrijpen) zich beperkt tot een stoornis ingetreden na het strafbare feit. Uitzonderingen zijn mogelijk, bijvoorbeeld bij minderjarigheid.

39 Wesselink 2010, p. 857.

40 Rechtbank Amsterdam juni 2010, *LJN* BM8774.

41 Hof Amsterdam september 2010 *LJN* BN5666.

In de onderhavige zaak zijn echter geen feiten of omstandigheden aan het licht gekomen die een uitzondering op het principe rechtvaardigen.’

Van der Wolf maakt bezwaar tegen de redenering van het Hof Amsterdam.⁴² De verwarring kan worden verklaard vanuit de historie, aangezien ten tijde van de Code Pénal ontoerekenbaarheid geen vervolging betekende.⁴³ Het was nodig om ook bescherming in het leven te roepen voor de groep die na aanvang van de vervolging een ernstige psychische stoornis kregen. Maar in 1886 was er in geval van ontoerekenbaarheid echter wel sprake van vervolging.

Naar aanleiding van het Menten arrest⁴⁴ is bij wetwijziging het onderscheid tussen ‘voor’ en ‘na’ uit de wet verdwenen. Aan de Hoge Raad wordt het scherpe criterium ‘dat de verdachte niet meer in staat is de strekking van de tegen hem ingestelde vervolging te begrijpen’ ontleend. Dit houdt volgens de wetgever in ‘dat geen onderscheid meer moet worden gemaakt naar gelang van de aard van de geestesstoornis (gebrekkige ontwikkeling dan wel ziekelijke stoornis der geestesvermogens), noch naar het tijdstip van ontstaan daarvan (voor of na het begaan van het strafbare feit)’. Het verwarrende van de uitspraak in hoger beroep is volgens Van der Wolf dat het Hof spreekt over ‘in principe’ en het feit dat de wetwijziging tot gevolg heeft dat de tijdsbepaling minder rigide is. Hieruit blijkt dat er uitzonderingen mogelijk zijn. Het Hof noemt de minderjarigheid. Welke andere omstandigheden het Amsterdamse Hof hier relevant acht, blijft onduidelijk.

Het eerlijk proces

De kern van het dilemma bij een beroep op het recht om terecht te staan is de vraag of dit een waarborg dan wel een belemmering inhoudt voor een eerlijk strafproces.⁴⁵

Het bezwaar tegen de uitspraak is dat het voorbij zou gaan aan het belang van artikel 16 Sv, namelijk het recht op een eerlijk proces. Van der Wolf vindt dat een ‘dergelijk fundamenteel en onvervreemdbaar recht voor een ieder moet gelden, zonder onderscheid.’ In Nederland lijkt het onvermogen terecht te staan gebaseerd op ernstige cognitieve beperkingen in plaats van meer algemene mentale stoornissen.⁴⁶ De ratio van een artikel over procesbekwaamheid is gelegen in het recht op een eerlijk proces. Van der Wolf e.a. en Bal & Koenraadt stellen de vraag of de garanties van artikel 509a Sv voldoende zijn om het recht op een eerlijk proces conform artikel 6 EVRM te garanderen.⁴⁷

42 Van der Wolf 2010.

43 Zie ook de Franse zaak in de introductie van deze bijdrage.

44 HR 5 februari 1980, *NJ* 1980, 104; *D&D* 80.150.

45 Niet voor niets gaven we dat weer in de ondertitel van onze studie Bal & Koenraadt 2004.

46 Van der Wolf e.a. 2010, p. 247.

47 Van der Wolf e.a. 2010, p. 249-250; Bal & Koenraadt 2004, p. 53.

In Nederland bestaat onduidelijkheid over de vraag of de toepassing van artikel 16 Sv latere toepassing van veiligheidsmaatregelen op grond van (gedeeltelijke) ontoerekeningsvatbaarheid uitsluit. Dit heeft te maken met de vraag naar de timing van de aanwezigheid/het begin van de stoornis. Nadat in 1886 ontoerekeningsvatbaarheid een strafuitsluitingsgrond werd, konden psychisch gestoorde verdachten wel vervolgd worden.⁴⁸ Na de Menten-zaak werd artikel 16 Sv aangepast.⁴⁹

Het huidige artikel 16 Sv heeft een beperktere doelgroep dan artikel 509a Sv. De doelgroep van de verdachten die niet in staat is de strekking van de vervolging te begrijpen is door de wetgever met opzet als veel beperkter gedefinieerd dan de groep gestoorde verdachten die niet in staat is een strafproces partij te geven.

Tamelijk apodictisch stellen Moncada Castillo e.a. (2010) dat pas door loskoppeling van het tijds onderscheid artikel 16 Sv daadwerkelijk strafprocesuele waarborgen biedt.⁵⁰ Hier stellen ze zelfs: 'Sinds de wijziging van artikel 16 Sv in 1986 [...] kan vervolgens pas echt gezegd worden dat het voorschrift ook het recht op een eerlijk proces waarborgt.'⁵¹ Het belang van de ratio (eerlijk proces) weegt in hun optiek zwaar.

Speelde de gevangenisarts in het verleden een vitale rol bij de vraag of een beroep op de fitness to stand trial kon worden gedaan, thans geldt dat *ook* voor de advocaat van de verdachte. In kringen van de advocatuur blijkt, mede als gevolg van de sporadische toepassing, dit een nog steeds onvoldoende bekend strafprocesrechtelijk leerstuk.⁵²

Gezien de verre gaande consequenties van het onvermogen om terecht te staan, is een hoge drempel voor een beroep op het recht om terecht te staan aangewezen. Dat is ook wat Remmelink als advocaat-generaal destijds in het proces tegen Menten beoogde. In artikel 16 heeft de strafrechter ambtshalve de plicht de berechting te schorsen. Tegen de achtergrond van de huidige discussie zou een oplossing kunnen zijn als de wetgever de rechter niet de plicht, maar evenals in artikel 14 Sv, de bevoegdheid zou geven het strafproces te schorsen. Dat zou de rechter de mogelijkheid geven een afweging te maken tussen het belang van een eerlijk proces en het belang van de samenleving bij het berechten van een verdachte met een psychische stoornis en het opleggen van een beveiligingsmaatregel als de tbs aan deze verdachte. Alsdan kan de rechter

---

48 Van der Wolf e.a. 2010, p. 253.

49 De wetgever stelt in de toelichting bij de wetwijziging (*Kamerstukken II* 1980/81, 11 932, nr. 6, p. 64): 'Het aan de beschikking van de Hoge Raad ontleende, scherpe criterium voor de toepassing van artikel 16 brengt voorts mee, dat geen onderscheid meer moet worden gemaakt naar gelang van de aard van de geestesstoornis (gebrekkige ontwikkeling dan wel ziekelijke stoornis der geestvermogens), noch naar het tijdstip van ontstaan daarvan (voor of na het begaan van het strafbare feit).' Moncada Castillo e.a. 2010 zijn van mening dat de wetgever hier vrij helder is. Ze spreken op p. 326 van een heldere toelichting, maar in feite wordt er niet toegelicht, maar slechts genoemd en zeker niet echt onderbouwd.

50 Moncada Castillo e.a. 2010, p. 329.

51 Moncada Castillo e.a. 2010, p. 331. Het staat ook haaks op de opvatting van Van der Wolf 2010 waar hij betoogt dat het belang van het recht op een eerlijk proces het onderscheid naar het ontstaansmoment van de stoornis irrelevant maakt.

52 Bal & Koenraad 2004, p. 75.

rekening houden met de concrete omstandigheden van het geval, zoals de aard en de ernst van de stoornis en het eventueel nog aanwezige begrip van de verdachte.

Tot slot

Waar de communicatie zo'n centrale rol in Peter Bals onderzoek, onderwijs en levensstijl vormde, volgt ter afsluiting van deze bijdrage een gedicht getiteld *Dialogo van Willem Brandt*, wiens oeuvre sterk door de tropen is geïnspireerd.

Wat zoek je toch de ganse aardbol rond
in 't oosten en het westen, altijd zwerfend?
Ik zou het weten als ik 't eenmaal vond.

Is het de zon, het licht, is het geluk;
wat stilt de eeuwige onrust in je wezen?
Als ik het vond was 't onherstelbaar stuk.

Zijn het de tropen, is het zelfverweer,
de eenzaamheid of juist misschien de ander?
Als het bestond bestond het al niet meer.

Wat zoek je dat je altijd weer ontgaat,
is 't van de aarde, is het van de hemel?
Misschien van beide en wat niet bestaat.

Literatuur

- Bal, P.L. & F. Koenraadt, Criminal Law and Mentally Ill Offenders in Comparative Perspective, *Psychology, Crime & Law*, 6 (2000) 4, p. 219-250.
- Bal, P.L. & F. Koenraadt, *Het psychisch onvermogen terecht te staan. Waarborg of belemmering van het recht op een eerlijk proces*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, Pompe Reeks, nr. 40.
- Bal, P.L. & F. Koenraadt, Dutch Criminal Law and Procedure: a bird's eye view. Chapter 2, in: F. Koenraadt, A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt (eds.), *The Mental Condition in Criminal Law. Forensic Psychiatric and Psychological Assessment in a Residential Setting*, Amsterdam: Dutch University Press 2007, p. 13-35.
- Bal, P.L., E. Prakken & G.E. Smaers (red.), *Veiligheid of vergelding? Een bezinning over aard en functie van het strafrecht in de postmoderne risicomaatschappij*, Arnhem: Kluwer 2003.
- Best, D. & D. Dölling, Die Maßregeln der Besserung und Sicherung, in: H.-L. Kröber e.a. (Hrsg.), *Handbuch der Forensischen Psychiatrie. Strafrechtliche Grundlagen der Forensischen Psychiatrie*, Darmstadt, Steinkopf, 2007, Band 1, p. 250-288.

- Cape, E., J. Hodgson, T. Prakken & T. Spronken (eds.), *Suspects in Europe. Procedural Rights at the Investigative Stage of the Criminal Process in the European Union*, Antwerpen/Oxford: Intersentia 2007.
- Dressing, H., H.J. Salize & H. Gordon, Legal frameworks and key concepts regulating diversion and treatment of mentally disordered offenders in European Union member states, *European Psychiatry*, 22 (2007), p. 427-432.
- Fennell, Ph. & F. Koenraadt, Diversion, Europeanisation and the Mentally Disordered Offender, in: Chr. Harding, Ph. Fennell, N. Jörg & A.H.J. Swart (eds.), *Criminal Justice in Europe. A comparative study*, Oxford: Oxford University Press 1995, p. 171-198.
- Koppen, P.J. van & S.D. Penrod (eds.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice*, New York: Plenum 2003.
- Kröber, H.-L., D. Dölling, N. Leygraf & H. Saß (Hrsg.), *Handbuch der Forensischen Psychiatrie. Strafrechtliche Grundlagen der Forensischen Psychiatrie*, Darmstadt: Steinkopf 2007, Band 1.
- Moncada Castillo, M.D.C., M.J.F. van der Wolf, H.J.C. van Marle & P.A.M. Mevis, Psychisch gestoorde verdachten. Artikel 6 EVRM vraagt om herijking van de Nederlandse antwoorden op procesonbekwaamheid, *Strafblad*, (2010) p. 320-337.
- Nedopil, N., *Forensische Psychiatrie. Klinik, Begutachtung und Behandlung zwischen Psychiatrie und Recht*, Stuttgart: Thieme 2007, 3. Auflage.
- Rogers, T.P., N.J. Blackwood, F. Farnhamb, G.J. Pickup & M.J. Watts, Fitness to plead and competence to stand trial: a systematic review of the constructs and their application, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 19 (2008) 4, p. 576-596.
- Rössner, D., Strafprozessrecht, in: H.-L. Kröber e.a. (Hrsg.), *Handbuch der Forensischen Psychiatrie. Strafrechtliche Grundlagen der Forensischen Psychiatrie*, Darmstadt: Steinkopf 2007, Band 1, p. 379-401.
- Salize, H.J. & H. Dressing (eds.), *Placement and Treatment of Mentally Disordered Offenders – Legislation and Practice in the European Union*, Lengerich: Pabst Science 2006.
- Szasz, Th., New York: Doubleday 1971 (vertaling: *Het recht om terecht te staan. Rechtsbedeling door psychiaters*, Baarn: Ambo 1974).
- Walker, N., *Crime and Insanity in England. The Historical Perspective*, Volume 1, Edinburgh: Edinburgh University Press 1968.
- Wesselink, H., Procesonbekwaamheid? *Nieuwsbrief Strafrecht*, (2010) 11, p. 857-860.
- Wolf, M. van der, Het leerstuk van de procesonbekwaamheid moet worden gezien vanuit het recht op een eerlijk proces. Reactie op ‘Procesbekwaamheid?’ in *Nieuwsbrief Strafrecht* 11, 2010. *Strafblad*, (2010), p. 572-575.
- Wolf, M. van der, H. van Marle, P. Mevis & R. Roesch, (2010) Understanding and Evaluating Contrasting Unfitness to Stand Trial Practices: A Comparison between Canada and the Netherlands, *International Journal of Forensic Mental Health*, 9 (2010) 3, p. 245-258.